

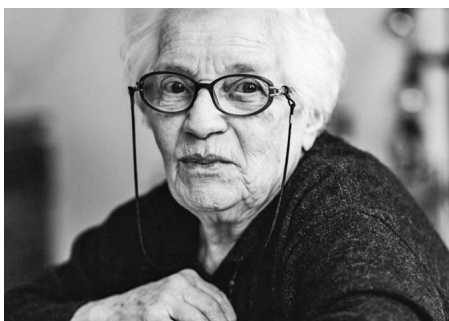
IN MEMORIAM

doi: 10.15388/Baltistica.56.2.2457

**GERTRUD BENSE
(1930 04 22–2021 02 10)**

2021 metų vasario 10 dieną gyvenimo kelią baigė vokiečių kalbininkė ir baltistė Gertrūda Benzė (*Gertrud Bense*), gyvenimo kelią, skvarbiai suraižytą dvidešimtojo amžiaus katastrofų ir lūžių. Ji gimė Rytų Prūsijos miestelyje Pilkalnyje, kuris siekiant sunaikinti baltiškašias krašto šaknis 1938-aisiais buvo pervadintas Šlosbergu (*Schlossberg*). Dabar ši gyvenvietė rusiška ir vadinama Dobrovolsku, pavadinimu, visiškai ištrinančiu šimtmečius trukusio lietuvių ir vokiečių bendrabūvio pėdsakus.

Lietuvių ir vokiečių bendrabūvio istorijai Gertrūda Benzė skyrė visą savo mokslininkės gyvenimą. Tačiau lietuvių kalba, jos pažinimas nebuvo įgimta duotybė, atsinešta dar iš lopšio, ir bergždžia būtų ieškoti lietuvių tarp Benzės protėvių. Jos motina buvo plačios Zalcburgo giminės, Hundsdiorferių (*Hundsdoerf(fer)*), kurie po 1732 metų emigravo į Rytprūsius, atžala. Gertrūda Benzė visada su pasididžiavimu pasakodavo apie savo senelį Augustą Hundsdiorferį, vieną iš paskutinių Karaliaučiaus Liobenichto bažnyčios (*Löbenichtsche Kirche*) kuni-

gų. O Benzės tėvas buvo kilęs iš Vernigerodės (*Wernigerode*) prie Magdeburgo.

Tėvų namuose auklėjama krikščioniška dvasia Gertrūda Benzė laimingai praleido savo kūdikystę kartu su trimis jaunesniais vaikais. Tačiau laimė baigėsi staiga – tėvui išvykus į karą ir 1943-aisiais mirus motinai. Trumpai prisiglaudę pas giminaičius, po odisėjos per Rytprūsius vaikai (viena sesuo mirė) atsidūrė Lietuvoje. Kaip ir daugelis Rytprūsioose, Gertrūda patyrė karo našlaičių, ieškojusių duonos bei pastogės ir kirtusių kaimyninės Lietuvos sienas, dalią. Ji buvo vadinamasis „vilko vaikas“, įvardijimas, kuris, beje, jai ir kitiems bendradaliams pradėtas taikyti tik

nuo 1990 metų. Benzės brolis, su kuriuo kalbėjaisi per Gertrūdos aštuoniasdešimtmetį, pabrėžė, kad jis ir jo sesuo šio įvardijimo nesieja su savimi ir jį atmeta. Benzė nebendradarbiavo ir Rutai Leizerovic (*Ruth Leiserowitz*) rengiant studiją apie vilko vaikus (iki 2002-ųjų publikuota mergautine pavarde Kibelka), kuriai galėjo labai praversti amžininkės liudijimai.

Anuomet Benzės brolis ir sesuo rado prieglobstį Jurbarko apylinkėse, skirtingose lietuvių šeimose. Kurį laiką vaikai buvo pasimetę, tačiau Gertrūda juos rado ir po to nuolat palaikė ryšį. Kol ji, būdama vyriausia sesuo, turėjo dirbti, jaunėlis brolis, kurį globėjai tikėjosi pasilikti, galėjo lankyti lietuvišką mokyklą. Iki tol nemokėjusi nė žodžio lietuviškai Benzė, kaip ir brolis, stengėsi lietuvių kalbą išmokti bendraudama su žmonėmis. Taip ji nė nenumanydama įgijo didelį turta, kuris vėliau labai paveikė jos tolesnį kelią.

Gyventi pokario Lietuvoje Gertrūdai Benzei nebuvo lengva, reikėjo sunkiai dirbti, patirti skurdą, tačiau tik taip buvo galima išgyventi. Taigi Benzė buvo labai dėkinga savo globėjų lietuvių Samų šeimynai. Su keliais tos šeimos nariais ji jau išvykus iš Lietuvos dar palaikė ryšius.

1951-aisiais Gertrūdai Benzei ir jos seseriai bei broliui atsirado galimybė išvykti. Vokietijoje juos galėjo priimti teta, tėvo brolienė (tėvas žuvo 1944 m.). Taip būdama dvidešimt vienerių Gertrūda Benzė atvyko į Harslebeną prie Halberštado (*Halberstadt*). Ir veikiausiai

tada jos biografijoje buvo tyliai pakoreguota tai, kas išaiškėjo tik Gertrūdai mirus. Dėl pokario vargų sulysusi, nedidukė mergina atrodė jaunesnė nei buvo iš tiesų. Gimimo datą paliudijantys dokumentai buvo dingę, Palkalnio (Šlosbergo) bažnyčios ir metrikacijos skyriaus duomenys per karo sumaištį buvo sunaikinti ar bent neprieinami. Taigi turbūt tetos patarimu savo gimimo metais Benzė nurodė 1933-uosius – šitaip nurodyta ir visose jos biografijose. Mat tik kaip aštuoniolikmetė ji galėjo tęsti per karą bei pokarį nutrauktą mokymąsi, ir 1953 metais Benzė sėkmingai baigė mokyklą.

Šis nekrologams gal kiek neįprastai išsamus žvilgsnis į Gertrūdos Benzės vaikystę ir jaunystę yra būtinas norint geriau suvokti jos gyvenimo bei profesijos kelią ir asmenį.

Germanistikos studijos Benzę galiausiai atvedė į Halę (*Halle an der Saale*), kuri tapo jos gyvenimo centru, ir į Martyno Liuterio universitetą, kuris tapo jos mokslinio darbo vieta. 1954 metais čia ji sutiko ką tik pradėjusį dirbti ekstaordinarinį lingvistikos ir indologijos profesorių Karlą Amerį (*Ammer*, 1911–1970). Kaip anekdotą Gertrūda Benzė mielai perpasakodavo nuomonę, jog austrų kalbininkas kvietimą tapti Halės profesoriumi esą priėmęs ypač dėl to, kad galėjo susipažinti su lietuviškai mokančia studente. Iš tiesų dėl Benzės gyvai mokamos lietuvių kalbos Karlas Ameris išvelgė puikią galimybę Halėje pratęsti Frydricho Augusto Poto (*Pott*, 1802–1887) pradėtą, Frydricho Bechtelio (1855–1924) ir Franco Špechto

(*Specht*, 1888–1949) toliau plėtotą lietuvių kalbos tyrimų tradiciją.

Šeštojo XX a. dešimtmečio pabaigoje kartu su profesoriumi Ameriu, kurio mokslo asistente jau buvo tapusi, Gertrūda Benzė užmezgė ryšius su Mokslių Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros institutu Vilniuje, direktoriaus prof. Kosto Korsako kvietimu lankėsi Lietuvoje. Korsako žmona Halina Korsakienė savo autobiografijoje gražiai prisimena susitikimą su jauna vokiečių kalbininke¹. Ši kelionė, kurios metu Benzė pažino jaunąją to meto lietuvių kalbininkę kartą – Vytautą Mažiulį, Zigmą Zinkevičių ir Algirdą Sabaliauską, – ilgą laiką buvo vienintelė jos kelionė į Lietuvą.

Su Karlu Ameriu Benzę siejo daug daugiau nei bendras mokslinis darbas. 1965 metais gimė jų duktė Bernhild, 1968-aisiais pasaulį išvydo sūnus Karlas Rudolfas, įprastai vadintas Rolfu. Pastangos įteisinti santuoką iki ankstyvos Amerio mirties 1970-aisiais buvo nesėkmingos, nes laiku nebuvo suteikti reikiami leidimai (Karlas Ameris buvo austras, o Gertrūda Benzė – Rytų Vokietijos vokiečių).

Benzės gyvenimą visą laiką lydėjo praradimai – tėvų, sesers, Tėvynės ir daugelio įsitikinimų, ir galiausiai partnerio, sutuoktinio. Tačiau ji buvo pratus kovoti, likimo smūgiai jos nepalaužė. Vieniša motina labai rūpinosi abiem savo vaikais, ypač neįgaliu Rolfu, kuriam reikėjo ypatingos paramos ir globos. Benzė

¹ Halina Korsakienė, *Namas, kuriame gyvenome*, Vilnius: Vaga, 1991, 255.

labai stengėsi, kad jis rastų savo vietą gyvenime, ir tai jam pavyko!

Daug gražių žodžių Gertrūda Benzė nusipelno ne tik kaip žmogus, bet ir kaip kalbininkė, baltistė, kuri savo darbais įnešė indėlį į baltistikos mokslą, be to, su dideliu entuziazmu prisidėjo prie jo plėtos ir įtvirtinimo savo šalyje.

Nors studijavo germanistiką, bendrąją kalbotyrą ir indoeuropeistiką, pasirinkusi diplominio ir disertacijos darbo temą akivaizdžiai parodė savo kelią į baltistiką. Tiesa, pasinerti į baltistikos klausimus Benzei ilgainiui tapo vis sunkiau: iš pradžių ją rėmė ir palaikė Karlas Ameris, tačiau vėliau, po 1970 metų, viską apsunkino ne tik Amerio mirtis, bet ir trečioji VDR aukštojo mokslo reforma su universitetinių tyrimų bei mokymo pokyčiais.

Kai indoeuropeistikos buvo atsisakyta kaip universiteto programos (ji apėmė ir Benzės baltistikos studijas), naują nišą Gertrūda Benzė rado *Komunikacinio-funkcinio kalbos tyrimo bei užsienio kalbų mokymo kolektyve (Forschungskollektiv Kommunikativ-Funktionale Sprachbetrachtung und Fremdsprachenunterricht)*. Su juo susijęs visas pluoštas lietuvių kalbos funkcinį-semantinių tyrimų. Tik devintajame dešimtmetyje Benzė galėjo grįžti prie intensyvesnių filologinių lietuvių kalbos darbų. Besiveriančios platesnės erdvės buvo proga tarp studentų populiarinti baltistikos temas ir vadovauti tokiems jų darbams. Šitai, atkreipusi dėmesį į Benzės viešai paskelbtą diplominio darbo temą „Lietuvių kalbos

internacionalizmai“, aš kaip rusų kalbos ir geografijos specialybės studentė radau kelią pas Gertrūdą Benzę ir, jos palaikoma, į baltistiką.

Didžiųjų pokyčių 1989-aisiais laikais Benzė aktyviai dalyvavo pertvarkant universiteto programas. Ji, kovinga, diskusijų nevingianti mokslininkė, Martyno Liuterio universitete siekė atkurti indoeuropeistikos studijas, įsteigti čia atitinkamą katedrą. Kai katedroje pradėjo dirbti prof. Gerhardas Meizeris (*Meiser*), Benzė visomis jėgomis stengėsi atgaivinti Halės universiteto baltistikos tyrimų tradiciją. Ji atnaujino lietuvių kalbos paskaitas ir ieškojo ryšių su Halės Frankės fondais, kad būtų galima iš pagrindų ištirti ten saugomą Lietuvių kalbos seminaro palikimą. Tuo metu Gertrūda Benzė vėl lankė Lietuvą, dalyvaudavo mokslinėse konferencijose ir stengėsi užmegzti ryšius su kolegomis lietuviais. Viešnagės Lietuvoje, deja, truko neilgai – 1993 metais universitetas ją išleido į pensiją. Vis dėlto Benzė nenutraukė ryšių su tuometiniu Indoeuropeistikos institutu, dar dešimt metų ten dėstė, be to, 1992-aisiais įsteigė leidinių seriją „Halės kalbos ir tekstų tyrimai“ (*Hallesche Sprach- und Textforschung*) ir rūpinosi jos leidyba Pėterio Lango leidykloje.

Gertrūdos Benzės moksliniai interesai buvo įvairūs, daugialypiai, o baltistikos požiūriu galima būtų sugrupuoti į tris dideles temas, kurios labai susijusios su pačiu mokslininkės gyvenimu. Pirmiausia minėtina Halės lituanistinė tradicija,

kurią tirti Benzė jautė pareigą kaip ten esančio universiteto mokslo darbuotoja. Ypač domėtasi Lietuvių kalbos seminaro palikimu, saugomu Frankės fondo archyve ir bibliotekoje. Jau septintajame dešimtmetyje Benzė planavo kaip habilitacijos darbą parengti vadinamojo Richterio rankraštinio žodynėlio publikaciją. Tiesa, dėl asmeninių aplinkybių šis darbas nebuvo įgyvendintas. Ji rašė ir apie Kristijono Gotlybo Milkaus, kuris buvo ypač brangus dėl tos pat gimimo vietos, veiklą. Ypač gausūs yra Benzės lietuviškų giesmynų ir kitų religinių tekstų tyrimai, kuriais ji labai domėjosi ir dėl krikščioniško savo auklėjimo. Galiausiai minėtini lietuvių kalbos mokymui skirti dabartinės lietuvių kalbos gramatikos metmenys *Skizze einer Grammatik der Litauischen Gegenwartssprache*, išleisti dviem leidimais (1991 ir 1996). Mokslinis Gertrūdos Benzės palikimas yra daug platesnis nei čia pateikta. Išsamų jos darbų sąrašą galima peržiūrėti specialioje publikacijoje².

Gertrūda Benzė be atvangos rūpinosi baltistikos padėtimi VDR bei suvienytoje Vokietijoje. Kartu su Karlu Ameriu 1964-aisiais ji prisijungė prie *VDR baltistų komisijos prie Slavistų komiteto* (*Baltistenkommission beim Slawistenkomitee der DDR*) steigėjų. Ji buvo aktyvi komisijos narė ir pasikeitus laikams, kai po Vokietijų susivienijimo komisija

² Christiane Schiller, Zum 80. Geburtstag von Gertrud Bense, *Archivum Lithuanicum* 15, 2013, 561–570.

pervadinta Berlyno baltistų rateliu (*Baltistenkreis zu Berlin e.V.*) ir tapo teisiškai registruota asociacija. Jau sulaukusi garbaus amžiaus 2015 metais Benzė labai atidžiai stebėjo galutinį šio ratelio vartimą Baltų studijų draugija (*Gesellschaft für Baltische Studien e.V.*) ir nenustojo joje dalyvauti. Jos nariai su dėkingumu prisimena paskutinį susitikimą Volfenbiutelyje 2018 metais draugijos organizuotoje konferencijoje *Aštuoni šimtai vokiečių ir lietuvių bendravimo metų*.

Gertrūda Benzė buvo sąžininga, su negerovėmis nesitaikstanti mokslininkė, ji nesidrovėjo pasakyti nepatogios tiesos. Tačiau ji kartu buvo ir labai šilta,

geranoriška moteris, nuolat nesavanaudiškai, nepretenzingai besirūpinanti kitais. Jos diskretišką globą pajuto ir daugelis lietuvių kolegų bei kolegų, kurie įvairiais laikais atvykdavo į Halę. Net ir neturėdama oficialių apdovanojimų, pripažinimų ar garbės raštų Gertrūda Benzė buvo ir liks apsupta tikro, nuoširdaus dėkingumo ir branginimo visų tų, kurie ją pažino ir jautė jos rūpestį.

(Vertė Birutė Kabašinskaitė)

Christiane SCHILLER

[*christiane.schiller@staff.hu-berlin.de*]